

ТАКТИКА ОГЛЯДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННИХ ДІЙ З ПЛАТІЖНИМИ ЗАСОБАМИ

БАРАШ Л.Є. - аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1762-3727>

УДК 343.98

DOI 10.32782/EP.2023.2.29

У статті висвітлено особливості тактики підготовки та проведення слідчого огляду в кримінальному провадженні про злочини, передбачені ст. 200 КК України. Охарактеризовано підготовчі заходи до огляду паперових і електронних документів, які є предметом цього виду злочину, а також особливості огляду місця події, цифрових пристроїв і комп'ютерних даних. Надано рекомендації щодо робочого етапу огляду платіжних засобів та особливостей складання протоколу огляду.

Ключові слова: слідчий огляд, огляд документів, розслідування економічних злочинів, дослідження підроблених платіжних карток, розслідування незаконних дій з платіжними засобами, розслідування підробки платіжних засобів.

Постановка проблеми

Під час досудового розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, відповідальність за які передбачена ст. 200 КК України, вагоме значення у збиранні доказів відіграє слідчий огляд. Усі різновиди предмета вказаного злочину в криміналістичному сенсі розглядаються як документи. Саме вони є носіями матеріальних і цифрових слідів злочину, а нерідко також виступають засобом вчинення інших кримінальних правопорушень, наприклад, шахрайств з банківськими картками, службових розкрадань,

легалізації (відмивання) злочинних доходів тощо. Відповідно якісний огляд таких документів є запорукою не тільки призначення в подальшому їх експертних досліджень, а і розслідування в цілому.

Зазначені обставини підкреслюють актуальність розроблення криміналістичних рекомендацій з підготовки та проведення слідчого огляду в кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Процесуальні, організаційні й тактичні положення та рекомендації щодо огляду були предметом дослідження багатьох криміналістів, зокрема В.П. Бахіна, В.К. Весельського, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, В.В. Коваленка, М.Й. Кулика, І.В. Пирога, Р.Л. Степанюка, В.Ю. Шепітька, К.О. Чаплинського та інших авторів. Специфіку огляду платіжних засобів розглядали І.Л. Близнюк, В.В. Бірюков, С.Й. Гонгало, І.М. Осика, А.В. Реуцький, М.М. Садченко, І.І. Попович та інші вітчизняні науковці. Разом з цим комплексно проблематика огляду в методиці розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, до цього часу залишається не дослідженою.

Постановка завдання

Метою даної статті є формування пропозицій щодо належної тактики підготов-

ки та проведення огляду на стадії досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: визначити типові різновиди оглядів, які проводяться під час розслідування вищевказаного виду злочину, сформулювати рекомендації щодо дій слідчого на підготовчому, робочому й заключному етапах огляду.

Виклад основного матеріалу

Розслідуючи незаконні дії з платіжними засобами, слідчому насамперед необхідно намагатись своєчасно виявити всі документи, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, вилучити їх у передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку та оглянути, застосовуючи тактичні правила і прийоми, які забезпечують збереження цих джерел інформації. Документи та речі оглядають або під час слідчої (розшукової) дії, в ході якої вони були вилучені (обшуку, огляду місця події), або в ході окремої слідчої (розшукової) дії – огляд документа чи огляд речей.

Для методики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, видається вагомим підкреслити, що у відповідних кримінальних провадженнях найчастіше проводять огляд документів. В останні роки частішими стають огляди комп'ютерних даних та предметів, які використовувались для здійснення незаконних дій з платіжними засобами (банкоматів, пристроїв для виготовлення пластикових карток тощо). Рідше виникає потреба оглянути ділянки місцевості, приміщення чи транспортного засобу. Це відбувається у випадках, коли на початку досудового розслідування відомо місце події кримінального правопорушення та з часу його вчинення пройшов нетривалий період, наприклад, якщо особу було затримано при спробі одержати (витратити) кошти за підробленою картою, в автомобілі, в поклажі тощо було виявлено підроблені платіжні засоби і т.п.

У кримінальних провадженнях за злочинами, які нами розглядаються, огляд

місця події проводять у місці виявлення незаконних дій з платіжними засобами та в місці використання платіжних карток й інших платіжних засобів. Але тут варто підкреслити, що, як наголошує І. Близнюк «місце події та місце злочину, як правило, не збігаються, оскільки злочин вчиняють, як правило в місцях обслуговування банківських платіжних карток, а ознаки злочину виявляються безпосередньо у емітента або власника банківської картки» [1, с. 133]. Відповідно й огляд нерідко проводиться не відносно місця події, а щодо певного документа або речі.

Нещодавно КПК України було доповнено вимогами щодо огляду комп'ютерних даних, що є важливим і для розслідування незаконних дій з платіжними засобами, зважаючи на все більше поширення безконтактних способів створення платіжних документів і проведення електронних платежів. Наголосимо, що цей різновид огляду є особливо актуальним щодо огляду веб-сайтів, на яких розміщується реклама надання незаконних послуг з обігу електронних грошей.

Сучасні можливості судової комп'ютерно-технічної експертизи у сфері дослідження віддалених даних на сьогодні обмежені, тому, як зазначають Р.А. Степанюк і В.Г. Колесник: «вилучення та дослідження віддалених (хмарних) даних наразі можливе лише шляхом слідчого огляду, оскільки в судовій експертизі неможлива практика проведення дослідження інформації, яка фізично не перебуває на матеріальному об'єкті, що ініціатор надає експерту» [2, с. 299]. Відповідно огляд комп'ютерних даних в деяких випадках може бути єдиним способом не тільки виявити важливі електронні сліди, але і дослідити їх та надати таким чином можливість їх подальшого використання в доказуванні.

У науковій літературі ґрунтовно досліджено організаційні й тактичні правила огляду місця події й огляду документів. Зокрема суттєву увагу приділено й особливостям огляду платіжних документів, зокрема банківських карток [3-4].

Огляд місця події під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, частіше за все проводиться щодо: 1) місця затримання особи, яка вчинила незаконні дії з платіжними засобами, або місця виявлення таких засобів чи слідів їх використання (банк, приміщення з банкоматом чи платіжним терміналом, магазин, АЗС і т.п.); 2) приміщення, де розташовано персонал і обладнання, яке використовувалось у злочинних цілях (установа, що надає послуги з випуску електронних грошей, пункт обміну валюти, типографія тощо).

Підготовчий етап до огляду місця події в кримінальному провадженні про злочин, передбачений ст. 200 КК України, відрізняється істотною специфікою, якщо незаконні дії з платіжними засобами, про які надійшла інформація, було вчинено з використанням електронного документообігу та електронних платежів. У таких випадках в ході підготовки до огляду бажано встановити оперативний контакт з адміністратором мережі, залучити до участі: спеціаліста-криміналіста, спеціаліста з комп'ютерної техніки й мережевих технологій, бухгалтера-ревізора конкретного профілю, спеціаліста з обігу платіжних карток, представника служби безпеки банку чи іншого об'єкта огляду, працівників технічного відділу банківської установи та/або процесингової системи (при огляді й вилученні інформації з POS-термінала або банкомата) та підготувати спеціальні технічні пристрої та програмне забезпечення для вилучення (копіювання), безпечного зберігання та переміщення великих масивів інформації [3, с. 181]. Особливо наголошено, що огляд місця події необхідно здійснювати за участю осіб, які мають знання про комп'ютерну техніку, про особливості функціонування банківських платіжних систем, про платіжні картки [5, с. 95].

На нашу думку, наведений вище перелік залучених осіб є максимальним. У практичній діяльності його реалізувати складно. Але в будь-якому випадку доречно залучати до огляду місця події спеціалістів технічних підрозділів правоохорон-

них органів, обізнаних у методах вилучення цифрових доказів, та працівників банківської чи іншої платіжної установи, які знають технічні особливості функціонування відповідної платіжної системи. Безпосередньо ж участь спеціаліста полягає у наданні технічної допомоги сторонам кримінального провадження і проведення консультацій з питань, що потребують спеціальних знань та навичок [6, с. 146].

На робочому етапі огляду місця події при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 КК України, особливо важливо детально обстежити технічні засоби і прилади, які використовувались під час вчинення злочину, та виявлені на місці події документи, що були предметом незаконних дій.

Комп'ютерну техніку та інші цифрові прилади варто оглянути із використанням криміналістичних прийомів і засобів, розроблених для цього виду об'єктів. Стосовно місця проведення їх огляду у криміналістичній літературі зустрічаються дві різні рекомендації. Одні автори пропонують оглядати їх на місці виявлення чи вилучення, зокрема під час обшуку. Інші підкреслюють, що в більшості випадків, крім необхідності негайного вилучення вмісту комп'ютера, так робити не треба через брак часу, спеціальних знань, обладнання тощо [7, с. 150]. Узагальнений алгоритм дій при огляді комп'ютера, комп'ютерної мережі та віддалених ресурсів запропонував Б.В. Черняхівський [8, с. 64-65]. Цього алгоритму в повному або частковому вигляді (залежно від обставин події, що розслідується, і відповідних завдань слідства) варто дотримуватись і під час огляду цих об'єктів у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України. Це особливо важливо при розслідуванні незаконних дій з електронними платіжними засобами, вчиненими в системах електронних платежів, а також при огляді комп'ютерів у правопорушників, які займались підробленням платіжних засобів з використанням відповідної техніки, надавали незаконні послуги з випуску електронних грошей і т.п.

Відмічено, що до початку огляду цифрових пристроїв у ході здійснення тимчасового доступу до речей і документів вкрай важливо намагатись одержати від користувача паролі й коди доступу до них. Це дозволяє значно пришвидшити розслідування [9, с. 147-148]. Криміналістами сформовано методичні рекомендації з вилучення мобільних пристроїв. При цьому загальний алгоритм дій передбачає обов'язкове включення автономного режиму (режиму польоту) в телефоні без витягання SIM-карти, під'єднання автономного джерела живлення для забезпечення безперервної роботи та упакування до спеціального пакету, що блокує радіохвилі. За можливості у налаштуваннях телефону обирають режими недопущення вимикання та блокування екрану, виставляють на мінімум яскравість екрану для збільшення часу збереження заряду батареї [2, с. 296]. Завжди слід намагатись вилучити телефон у незаблокованому вигляді або під час вихідного дзвінка. Якщо немає спеціального пакета, пристрій рекомендують загортати у шість слоїв харчової фольги. Якщо у користувача вилучають також планшет чи персональний комп'ютер, звертають увагу на програмне забезпечення iTunes або Playmarket Google [10, с. 44-46]. Безпосередньо самі документи, в тому числі електронні, оглядають за певними правилами і з технічними нюансами. Зважаючи на те, що огляд документів як окрема слідча (розшукова) дія під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, проводиться часто, відповідні засоби і методи їх огляду доречно розглянути окремо.

Огляд документів криміналістами опрацьований досить ретельно. В результаті вироблено загальні тактичні рекомендації щодо цього різновиду огляду та окремі положення, які стосуються огляду різних типів документів. За загальним порядком огляд документів проводиться в три етапи – підготовчому, робочому й заключному.

Під час розслідування такого специфічного злочину, як незаконні дії з платіжними засобами, готуючись до огляду до-

кументів, слідчому варто ознайомитись із нормативно-правовими й розпорядчими актами, які регламентують випуск та обіг відповідних платіжних засобів. Це і чинне законодавство, і внутрішні акти суб'єктів, які випустили відповідні документи, надавали платіжні та інші послуги, пов'язані із подією, яка розслідується. При цьому доцільно за можливості запросити у емітента еталонні зразки справжніх платіжних засобів (або їх формалізований опис), що може бути корисним під час подальшого огляду як довідкова інформація.

Наступною вагомою підготовчою дією є залучення спеціаліста, який може надати технічну допомогу при огляді. На важливості залучення спеціалістів до огляду документів науковці наголошують особливо [11, с. 266]. У кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, як правило, виникає потреба залучити до огляду документів спеціаліста-криміналіста. Таких спеціалістів варто обирати з числа працівників підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення Національної поліції або звертатись до судово-експертних установ для залучення як спеціалістів експертів, які виконують почеркознавчі і технічні експертизи документів. Якщо оглядають документи на паперових або пластикових носіях, спеціаліст-криміналіст надає технічну допомогу із застосуванням засобів криміналістичної техніки для ретельного дослідження об'єкта, виявлення ознак його ймовірної підробки, фіксації всього ходу та результатів слідчої (розшукової) дії, правильного опису в протоколі та упакування оглянутих документів задля збереження їх для подальших експертних досліджень.

Огляд електронних документів обов'язково має проводитись із залученням спеціаліста у сфері комп'ютерної інформації та програмних продуктів. Таких спеціалістів можна запросити з числа працівників кіберполіції, відповідних технічних підрозділів інших правоохоронних органів. Також можливо залучення співробітників експертних установ, які виконують комп'ютерно-технічні експертизи.

Специфіка робочого етапу огляду документа також значно залежить від об'єкта, який оглядався. Безумовно, під час цього виду огляду, треба дотримуватись загальних тактичних правил, але також враховувати властивості документа, що піддається огляду, й обставини справи. Завжди слід пам'ятати, що слідчий зобов'язаний не допускати впливу на документ води або розчинників; не залишати документ під дією сонячних променів, електромагнітного впливу або під дією інших факторів; не допускати дії високих і низьких температур на документ; не допускати перегинання та іншого втручання, як в змістовну частину документа, так і в матеріальний носій, не можна застосовувати методи попереднього дослідження, які можуть змінити первинний вигляд документа [12, с. 210].

Огляд документів на паперових носіях у криміналістиці досліджено найбільш ґрунтовно [13, с. 249-257]. Також було розглянуто загальний порядок огляду банківських платіжних документів, засоби та методи виявлення ознак їх підроблення [4, с. 95-97]. Відповідні рекомендації зараз є широко відомими. Вони можуть бути застосовані під час огляду документів у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, в ситуаціях, коли правопорушники використовували відповідні методи і засоби підробки документів на паперових носіях.

Пластикові платіжні картки, які по суті є електронними документами, але мають матеріальний носій, теж варто оглядати за зазначеними правилами, але враховуючи додатково наявність електронної інформації.

На заключному етапі огляду документа складають протокол огляду і додатки до нього. У протоколі огляду паперового документа вказуються повне офіційне його найменування, основні реквізити, на чие ім'я, коли й ким складено та видано, розмір і колір паперу, стан його поверхні, характер країв, наявність та характер ушкоджень, вид і колір барвників тексту, стислі відомості про зміст документа. Як додатковий спосіб фіксації доцільно вико-

ристовувати фотографування [14, с. 208]. У протоколі огляду електронного документа в обов'язковому порядку мають зазначатися технічні характеристики та серійні номери обладнання, назви та версії програмного забезпечення, що використовуються в ході даної слідчої (розшукової) дії. Також мають бути вивчені та відображені в протоколі усі реквізити електронного документа. Якщо оглядався електронний документ на фізичному носії, він роздруковується або копіюється на диск та додається до протоколу як його невід'ємний додаток, із зазначенням серійних номерів та технічних характеристик обладнання, за допомогою якого створено такий додаток. Якщо оглянуто веб-сторінку, її необхідно роздрукувати за допомогою службового принтера та додати до протоколу огляду як невід'ємний додаток, із зазначенням серійного номера, назви та моделі принтера. Альтернативним засобом фіксації веб-сторінки є збереження її у форматі html засобами програми-браузера, з подальшим записом такого файлу на диск. У випадку огляду інформації, розміщеної на хмарних сервісах, у протоколі мають бути зазначені адреса в мережі Інтернет та назва сервісу, до якого отримується доступ. Текстові документи, а також зображення, що оглядаються, доцільно роздрукувати за допомогою службового принтера та додати до протоколу огляду як невід'ємний додаток, із зазначенням серійного номера, назви та моделі принтера. Фото-, відео- та аудіофайли, аналогічно з оглядом публікацій у мережі Інтернет, мають бути збережені та записані на диск, який стане другим додатком до протоколу огляду [15, с. 185-189].

Висновки

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, вагоме значення для збирання доказів має огляд, який насамперед проводять щодо предмета злочину, фінансових документів і комп'ютерних даних, з ним пов'язаних, деяких інших різновидів документів і речей, і, в окремих випадках, місця події. Тактичні особливості слідчого огляду по-

лягають його ретельній підготовці та проведенні з використанням засобів і методів дослідження пластикових платіжних карток, комп'ютерної техніки та інших цифрових пристроїв, у тому числі смартфонів, паперових документів. До огляду варто залучати спеціалістів. Обов'язковим є дотримання правил поведінки з документами – речовими доказами, а також методичних вимог щодо вилучення та огляду комп'ютерних даних.

Література

1. Близнюк І. Л. Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконними операціями з банківськими платіжними картками (реквізитами карток). *Наука і правоохорона*. 2014. Вип. 3 (25). С. 129-135.
2. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* 2023. Вип. 2 (102). С. 289-305. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.289-305>
3. Реуцький А.В. Особливості слідчого огляду при розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського : серія «Юридичні науки»*. 2012. № 1. С. 179-187.
4. Попович І. І. / Виявлення ознак підроблення банківських платіжних документів в процесі їх огляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34 (3). С. 94-97.
5. Садченко М. М. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків. *Митна справа*. 2014. Вип. 1. С. 91-96.
6. Пілюков Ю. Залучення спеціаліста до огляду при розслідуванні розкрадань майна шляхом зловживання службовим становищем. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 2. С. 142-147.
7. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2006. 221 с.
8. Черняхівський Б. В. Особливості проведення слідчого огляду під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Вип. 2 (115). С. 58-68.
9. Чучко С. В. Розслідування шахрайства при купівлі товарів через мережу Інтернет : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 Право. Дніпро, 2021. 276 с.
10. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях [Текст] : метод. реком. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.
11. Амеліна А. С., Середня А. І. Проведення слідчого огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 67. С. 262-266.
12. Хижняк Є. С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 3. С. 207-211.
13. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.
14. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.
15. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1(88). С. 182-191.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено особливості тактики підготовки та проведення слідчого огляду в кримінальному провадженні про злочини, передбачені ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення». Відзначено, що огляд має вагоме значення для збирання доказів під час розслідування цього виду злочину. Його насамперед проводять щодо самих платіжних засобів як предмета злочину, фінансових документів і комп'ютерних даних, з ним пов'язаних, деяких інших різновидів документів і речей, і, в окремих випадках, місця події. Встановлено, що огляд місця події проводять у місці виявлення незаконних дій з платіжними засобами та в місці використання платіжних карток й інших платіжних засобів. Огляд документів і речей є найбільш поширеним різновидом огляду в цій категорії кримінальних проваджень. Охарактеризовано підготовчі заходи до огляду паперових і електронних документів, зокрема залучення спеціалістів, ознайомлення з нормативно-правовими та розпорядчими актами у сфері обігу платіжних засобів. Надано рекомендації щодо робочого етапу огляду платіжних засобів та інших документів. Особливо наголошено на дотриманні методичних рекомендацій з проведення огляду банківських пластикових карток, комп'ютерної техніки та мобільних цифрових пристроїв. Проаналізовано особливості складання протоколу огляду паперових та електронних документів. Підкреслено обов'язковість дотримання правил поводження з документами – речовими доказами, а також методичних вимог щодо вилучення й огляду комп'ютерних даних.

Ключові слова: слідчий огляд, огляд документів, розслідування економічних злочинів, дослідження підроблених платіжних карток, розслідування незаконних дій з платіжними засобами, розслідування підробки платіжних засобів.

SUMMARY

The article highlights the peculiarities of the tactics of preparing and conducting an investigative review in criminal proceedings on crimes provided for by Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal actions with transfer documents, payment cards and other means of access to bank accounts, electronic money, equipment for their production." It was noted that the review is of great importance for gathering evidence during the investigation of this type of crime. It is primarily conducted in relation to the means of payment as the subject of the crime, financial documents and computer data related to it, some other types of documents and things, and, in some cases, the scene of the incident. It has been established that the inspection of the scene is carried out at the place where illegal actions with payment means are detected and at the place where payment cards and other payment means are used. Inspection of documents and things is the most common type of inspection in this category of criminal proceedings. Preparatory measures for the review of paper and electronic documents are characterized, in particular, the involvement of specialists, familiarization with regulatory and administrative acts in the field of payment means circulation. Recommendations regarding the working stage of the review of means of payment and other documents have been provided. Particular emphasis is placed on compliance with the methodological recommendations for the inspection of bank plastic cards, computer equipment and mobile digital devices. The peculiarities of drawing up a review protocol for paper and electronic documents are analyzed. The obligation to comply with the rules of handling documents - material evidence, as well as methodological requirements for the extraction and review of computer data is emphasized.

Keywords: investigative review, document review, investigation of economic crimes, investigation of counterfeit payment cards, investigation of illegal actions with means of payment, investigation of counterfeiting of payment means.